

ANASTAZJA SEUL

ZNAKI DUCHOWOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ WE WSPÓŁCZESNEJ LITERATURZE POLSKIEJ

CUES OF CHRISTIAN SPIRITUALITY IN CONTEMPORARY POLISH LITERATURE

A b s t r a c t. The article *Cues of Christian spirituality in contemporary Polish literature* seeks answers to following questions: Can literature get by without spirituality? Does the spirituality in our literature have Christian form? Having this as its aim, the article portrays understanding of the term “spirituality” in Theology as well as the need to work out an understanding of this particular term in Humanities. The article states that this has to be done in a form of a dialog with the Theology of the Spirituality. Presented literal analyses of particular texts are an attempt to characterize some references to Christian spirituality that exist in Polish literature.

Key words: spirituality; Christian spirituality; post-1989 literature; sacrum; relationship with God; Theology of the Spirituality.

Jan Paweł II, przemawiając 2 czerwca 1980 roku w siedzibie UNESCO, zwrócił uwagę na związek kultury z doświadczeniem tożsamości narodowej i chrześcijańskiej Europy. Obecne tempo życia i zmian zachodzących we współczesnym świecie, przemiany społeczne, nowe prądy w kulturze¹ stawiają człowieka wobec pytań o zachowanie tej tożsamości. Literaturę jako przejaw życia kulturalnego – także współczesnej doby – można potraktować jak

---

Dr hab. Anastazja SEUL – Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Filologii Polskiej, Pracownia Badań nad Aksjologią w Języku i Kulturze; adres do korespondencji: ul. Wojska Polskiego 69; 65-625 Zielona Góra; e-mail: A.Seul@wp.pl

¹ Zob. o przemianach w kulturze XX wieku, które poprzedziły to, czym świat żyje obecnie: G. GÓRNY, *Krótki esej o poezji XX wieku*, w: TENŻE, *Demon południa*, Warszawa 2008, s. 187-201.

swoisty „sejsmograf” rejestrujący, czym żyje obecny świat; literatura nie przestaje być zwierciadłem przechadzającym się po gościńcach obecnego przełomu wieków. Jak w tym zwierciadle odbija się duchowy wymiar ludzkiego życia? Czy jest w nim miejsce dla duchowości chrześcijańskiej? Zapewne trzeba większego dystansu czasowego, by dokładnie zbadać to zagadnienie. Zasluguje ono na gruntowniejsze opracowanie niż szkic pisany w czasie, gdy okres literacki, o którym mowa, znajduje się dopiero *in statu nascendi*.

1. KŁOPOTY Z METODOLOGIĄ

Zagadnienie duchowego wymiaru współczesnej literatury jest znakiem szerszego zjawiska, jakim są różne przejawy duchowości w kulturze, a pojawiło się ich stosunkowo dużo także w życiu literackim po roku 1989 uważanym przez wielu za swoistą cezurę². „Zmiany zachodzące w kulturze po 1989 roku stawiały literaturę – znów paradoksalnie – w trudnej sytuacji. Zniesienie cenzury dla prasy, radia, telewizji oznaczało możliwość i prawo mówienia o wszystkim, przekazywania prawdy i nieprawdy, domysłu i mistyfikacji”³. Tak rozumiana wolność słowa stanowi jednak wyzwanie zarówno dla twórców literatury jak i jej czytelników. Potwierdza to wypowiedź literaturoznawcy: „Po totalitaryzmach, po supremacjach «jedynie słusznych ideologii», tak ważnych w historii XX wieku, kształtuje się kultura demokratyczna, wielowątkowa, pełna sprzeczności, przeciwstawnych postaw światopoglądowych, rozporoszona i alternatywna. Każdy w niej, i «odbiorca», jej uczestnik, i twórca będzie musiał samodzielnie wybierać”⁴.

Wybór ten decyduje także o kształcie literatury okresu przełomu. O jej cechach pisze Jerzy Jastrzębski, zauważając, że w latach osiemdziesiątych literatura polska weszła w stan przewlekłego kryzysu i przestała być „narzędziem służącym narodowej sprawie, rezerwuarem pamięci historycznej, ostoją wartości”⁵. Podobnie diagnozują sytuację literatury współczesnej Rafał Grupiński

---

² Zob. dyskusję na ten temat przedstawioną przez poznańskich badaczy: P. CZAPLIŃSKI, P. ŚLIWIŃSKI, *Literatura polska 1976-1999. Przewodnik po prozie i poezji*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2000, s. 208-216.

³ S. BURKOT, *Literatura polska w latach 1986-1995*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1997, s. 11.

⁴ Tamże, s. 105.

⁵ J. JASTRZĘBSKI, „Literatura weszła w stan przewlekłego kryzysu...”. Ankieta „NaGłosu”. *Koniec lat osiemdziesiątych*, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 66.

i Izolda Kiec, zwracając uwagę na omijanie „śmietnika mitów i wyobrażeń” i jej niechęć do podejmowania patriotycznych, „zbiorowych obowiązków”⁶. O nowych kierunkach rozwoju życia literackiego i pojawieniu się „duchowej przestrzeni”, w latach osiemdziesiątych, pisze również Jan Błoński⁷, odpowiadając na pytania redaktorów „NaGłosu”: „Co się stało z kulturą w przekształcającej się gwałtownie rzeczywistości? Co było najbardziej znaczącym (i najbardziej charakterystycznym) rysem życia duchowego, intelektualnego i artystycznego tych lat? Czy wytworzyły one jakieś formy uczestnictwa w przestrzeni duchowej?”⁸. Powracający przymiotnik „duchowy” nie ma zabarwienia konfesyjnego. Wskazuje raczej na to, co jest wytworem ludzkiego umysłu, przejawem jego wewnętrznych horyzontów, świata pragnień, dążeń, wyobrażeń. Nie sygnalizuje wprost odniesienia człowieka do sacrum. Jednak też tego odniesienia nie wyklucza.

Wojciech Kudyba, pisząc o duchowości (i sacrum) w badaniach literackich, zauważa, że kategoria duchowości, która obecnie coraz częściej pojawia się w refleksji literaturoznawczej, traktowana jest bardzo szeroko, a sam termin „duchowość” jednak nie ma jeszcze statusu terminu naukowego, gdyż – jak dotąd – w polskim literaturoznawstwie nie został on jednoznacznie zdefiniowany, nie wyznaczono mu ścisłego zakresu znaczeniowego⁹. Dotychczasowe prace badaczy, piszących o obecności tematyki religijnej w utworach literackich, świadczą o interdyscyplinarnych poszukiwaniach podejmowanych w tym kierunku. Krzysztof Dybciak odwołuje się m.in. do prac socjologów, pisząc o poezji Karola Wojtyły¹⁰. Dorota Heck wykorzystuje filozoficzne

---

⁶ „W tym miejscu zaczyna się opowieść o nowej literaturze. Opowieść o tym, jak zaczęła się wydobywać spod jarzma stereotypu patriotycznego, narodowej symboliki. Jak pielęgnując uzyskaną wolność, tworzyła z niej własny świat, omijając śmietnik zużytych mitów i wyobrażeń. Jak prowokacyjnie nazwała się niechcianą, osobną, barbarzyńską, by już nikt niczego od niej w imię zbiorowych obowiązków nie żądał [...]. Efektem tej gwałtownej potrzeby radykalnego odcięcia się od najbliższej przeszłości było zerwanie w połowie lat osiemdziesiątych głównych wątków najnowszej tradycji”. R. GRUPIŃSKI, I. KIEC, *Niebawem spadnie błoto, czyli kilka uwag o literaturze nieprzyjemnej*, Poznań 1997, s. 10. Cytowany fragment zatytułowany został *Nowa literatura*.

⁷ J. BŁOŃSKI, „Rok 1989 jest równie ważny co 1918...”. *Ankieta „NaGłosu”*. *Koniec lat osiemdziesiątych*, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 60-61.

⁸ Redakcja [„NaGłosu”], *Ankieta „NaGłosu” Koniec lat osiemdziesiątych*, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 59.

⁹ W. KUDYBA, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, „Religious and Sacred Poety: An International Quarterly of Religion, Culture and Education” 2013, nr 1, s. 69-70.

¹⁰ K. DYBIAK, *Semantyka ojczyzny i narodu w poezji Karola Wojtyły – Droga w trzeciej*

znaczenie terminu „duchowość” i przedstawia ją jako pozamaterialny aspekt bytu człowieka¹¹. Autorka stawia tezę, że „istnieje we współczesnej literaturze polskiej oryginalna forma duchowości, która przeciwstawia się nihilizmowi”¹². Zofia Zarębianka w artykule *Rzeczywistości i duch(owość) w nowej poezji na przykładzie twórczości pokolenia „bruLionu”* odnosi się do badań religioznawczych, które przeprowadził Mircea Eliade¹³. Mirosława Ołdakowska-Kuflowa pisze o aspektach psychologicznych¹⁴, zwracając uwagę na duchowy wymiar bohaterów współczesnych powieści kontynuujących nurt powieści „katolickiej”. Natomiast cytowany już Wojciech Kudyba zauważa niebezpieczeństwo rozmycia znaczenia słowa „duchowość” ze względu na jego używanie (nadużywanie?) przez ruch New Age i proponuje literaturoznawcom uwzględnienie jego znaczenia, jakie funkcjonuje w teologii. Znaczenie to mogłoby okazać się ważnym obszarem inspiracji dla badań literatury. Autor uzasadnia swe stanowisko pisząc, iż w teologii „od dawna wypracowano nie tylko szeroki, ale i subtelny i precyzyjny sposób pojmowania omawianego pojęcia”¹⁵.

Przedstawiciele teologii duchowości podają wiele definicji oświetlających znaczenie terminu „duchowość” i „życie duchowe” z różnych stron¹⁶. Teologowie chrześcijańscy są zgodni co do tego, iż termin „duchowość” zakłada relację z Bogiem, która jest możliwa ze względu na dar „Ducha Świętego, który został nam dany” (por. Rz 5,5). Autor jednej z definicji duchowości chrześcijańskiej podaje, iż jest ona „częścią życia kulturalnego i to w najwyższych jego postaciach, stanowi wykwit rozwoju człowieczeństwa w kie-

---

tysiąclecie, w: TENŻE, *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2005, s. 218-229. Patrz nota bibliograficzna, s. 312.

¹¹ D. HECK, *Bez znaku, bez śladu, bez pamięci. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 7.

¹² Tamże, s. 5.

¹³ Korzystam z artykułu zamieszczonego w: Z. ZARĘBIANKA, *Czytanie sacrum*, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Instytut Wydawniczy „Maximum”, Kraków–Rzym 2008, s. 88-98.

¹⁴ M. OŁDAKOWSKA-KUFLOWA, „Instalacja Idziego” *Jerzego Sosnowskiego na tle nowej generacji powieści „katolickiej”*, w: *Sacrum na nowo poszukiwane. O literaturze polskiej po 1989 roku*, red. M. Ołdakowska-Kuflowa, L. Giemza, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 183-214.

¹⁵ W. KUDYBA, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*, s. 71.

¹⁶ Zob. M. CHMIELEWSKI, *Duchowość*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 226-232; J.W. GOGOLA, *Teologia komunii z Bogiem*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2001, s. 17-21; S. WITEK, *Teologia życia duchowego*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986, s. 12-16.

runku najszlachetniejszym, bo związanym z osobową Wartością absolutną¹⁷. Inny teolog także podkreśla kulturowy aspekt duchowości, zwracając uwagę na różne sposoby wyrażania swej wiary w danym czasie i – jak sądzę można byłoby dodać – i przestrzeni; także tej geograficznej¹⁸. Mówiąc zaś o życiu duchowym, warto zwrócić uwagę na to, że ma ono charakter dynamiczny: jest w nim miejsce na poszukiwanie, błędzenie, nawet na grzech czy niedoskonałość; jest w nim miejsce na doświadczenie duchowych zmagani, a także na doświadczenie mistyczne¹⁹.

Istotą duchowości chrześcijańskiej jest rozwój relacji z Bogiem i troska o ciągłe jej pogłębianie. Teologia duchowości wyłoniła się stosunkowo niedawno z teologii moralnej, która do dziś zajmuje się zagadnieniami ludzkich postaw oraz czynów i rozpatruje je w świetle Biblii i Tradycji. Powyższy kontekst teologiczny pozwala – jak sądzę – na postawienie dwóch problemów badawczych, które będą tematem niniejszego artykułu: jakie można odnaleźć w literaturze współczesnej ślady odniesień do Boga, który jest bliski człowiekowi? (Aspekt bliższy teologii duchowości); w jaki sposób autorzy utworów literackich przedstawiają także kondycję współczesnego człowieka, jako istoty poszukującej, wątpiącej czy błędzącej na drogach wiary? (Aspekt bliższy teologii moralnej). Próby poszukiwania odpowiedzi na te pytania zostaną przedstawione w dwóch następnych punktach artykułu.

2. NA ŚLADACH DUCHOWOŚCI W LITERATURZE.

BÓG BLISKI: DROGA PROSTA

W twórczości wielu autorów Bóg ukazany jest jak ktoś obecny w ludzkim życiu, ktoś, kto stanowi oparcie dla człowieka, jest źródłem poczucia sensu i nadziei. W wielu utworach relacja człowieka do Boga widoczna jest zarówno w planie treści, jak i w sposobie wyrażania. Nie brakuje dziś autorów,

---

¹⁷ S. WITEK, *Teologia życia duchowego*, s. 15.

¹⁸ „Terminem tym określa się sposoby, za pomocą których człowiek wierzący lub grupa wierzących wyraża swoją wiarę w określonym czasie”. L. CREMASCHI, *Duchowość*, w: *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Jedność, Kielce 2000, s. 181.

¹⁹ J.W. GOGOLA, *Teologia komunii z Bogiem*, s. 23-27; IGNACY LOYOLA, *Ćwiczenia duchowne*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2002; FAUSTYNA KOWALSKA, *Dzienniczek. Miłosierdzie w duszy mojej*, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2003.

takich jak np. Adam Ziemianin, którzy wyraźnie nawiązują do struktur modlitewnych. W jego twórczości, jak pisze Zbigniew Anders, znaleźć można wiersze-modlitwy, wiersze westchnienia – niczym akty strzeliste, osobiste monologi kierowane ku Bogu, a także parafrazy tekstów kościelnych²⁰. Inny literaturoznawca przedstawia tego samego poetę i analizuje jego wiersz o znaczącym tytule: *Antyfona do szuflady* (z tomiku *Pod jednym dachem*), rozpoczynający się od słów:

Szuflado moja
Łaski pełna
Choć ciężka od grzechów lekkich.

Zaczerpnięty z liturgii tytuł *Antyfona*, a także parafraza apostrofy znanej modlitwy przywołuje na myśl sferę sakralną²¹. Odniesienie to pogłębione zostaje przez ekspresywną grę słów: „ciężka od grzechów lekkich”, która także ma religijne konotacje. Podobnie analiza dalszych wersów pozwala dojść do wniosku, iż przedstawiona relacja do Boga jest widoczna nie tylko w sposobie wyrażania, lecz i w planie treści. Autor, kończąc swe refleksje, stwierdza: „szuflada staje się łącznikiem trzech faz temporalnych: przeszłości, terażniejszości i przyszłości, także czasu zewnętrznego, historycznego i wewnętrznego”²². Pogłębiona interpretacja pozwala wnioskować, iż czas, który przedstawia poeta, jest czasem świętym – *kairos*, gdyż podmiot liryczny wskazuje pośrednio obecność i działanie Boga w prezentowanej rzeczywistości.

Bliższa lub dalsza relacja człowieka do Boga sygnalizowana jest także we współczesnych utworach poprzez aluzje, cytaty, symbole, a także sferę aksjologiczną²³. Interesująca pod tym względem jest powieść *Poczwarka* Doroty Terakowskiej, odczytana w kontekście biblijnym i soteriologicznym. Imiona rodziców: Adam i Ewa oraz rytm siedmiu dni stworzenia (przywoływany poprzez cytaty z Księgi Rodzaju) i ostatni dzień „ósmym” przeplata się z rytmem życia współczesnej rodziny. Widoczne tempo życia, pogoń za karierą (on: prezes amerykańskiej firmy informatycznej; ona: menager w firmie japoń-

---

²⁰ Z. ANDERS, *Mitologie Adama Ziemianina*, w: *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989-2009*, cz. II, red. Z. Anders, J. Pasterski, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 69.

²¹ M. BARAN, *Poetycka kategoria czasu w poezji Adama Ziemianina*, w: *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989-2009*, red. A. Anders, J. Pasterski, Rzeszów 2010, s. 83.

²² Tamże.

²³ P. NOWACZYŃSKI, *O badaniach nad literaturą religijną w KUL*, w: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, oprac. J. Gotfryd, E. Kołtunowska, M. Kunowska-Porębna, P. Nowaczyński, RW KUL, Lublin 1996 s. 17.

skiej) obrazuje skalę niedojrzałości dwojga dorosłych ludzi, gdy w ich życiu pojawiło się dziecko – Marysia. Dziewczynka z zespołem Downa, o której tata mówił posługując się bezosobowym zaimkiem: „to”. Autorka podejmuje ważne pytania egzystencjalne i aksjologiczne, które rozjaśnia perspektywa wiary chorej dziewczynki, potrafiącej przezwyciężyć własną ułomność²⁴. W powieści Doroty Terakowskiej Biblia odgrywa istotną rolę w strukturze utworu oraz stanowi podstawowe kryterium oceny moralnej zachowania bohaterów²⁵.

Motywy zaczerpnięte z Pisma Świętego wyraźniej obecne są w innych utworach, których akcja przenosi czytelnika w czasy biblijne i powala dostrzec, jak mogli kształtować swą relację z Bogiem ich bohaterowie żyjący za czasów Jezusa²⁶, a także w czasach i Starego, i Nowego Testamentu²⁷. Opowiadania te, jak zaznacza Tomasz Garbol, utrzymane są w konwencji apokryfu²⁸. Biblia jest także księgą, którą autorzy esejów przybliżyli czytelnikom. Wypowiedzi te odwołują się do mądrości nauczycieli żydowskich²⁹ oraz prezentują sylwetki biblijnych kobiet³⁰. Wszystkie te utwory, nawiązujące do ksiąg Starego i Nowego Testamentu, stawiają czytelnikowi pytania o rozwój jego wiary i mogą prowadzić do podjęcia decyzji uważnej lektury Biblii i troski o pogłębienie przyjaźni z Bogiem i Jego świętymi w wymiarze *communio sanctorum*.

W literaturze współczesnej obecny jest nurt prozy, której bohaterami są kapłani. Także i te książki podejmują między innymi tematykę rozwoju życia duchowego. Mirosława Ołdakowska-Kuflowa w artykule, poświęconym zagad-

---

²⁴ W. TOMASZEWSKA CR, *Bóg stworzenia i Bóg zmartwychwstania. Modalność doświadczenia Boga w powieści Doroty Terakowskiej „Poczwarka”*, w: *Sacrum na nowo poszukiwane. O literaturze polskiej po 1989 roku*, s. 215-236.

²⁵ M. OŁDAKOWSKA-KUFLOWA, *Sacrum w literaturze po 1989 roku*, „Polonistyka” 2014, nr 7, s. 7.

²⁶ JADWIGA STABIŃSKA OSB, *Prorokini Anna. Powieść biblijna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012; A. TURCZYŃSKI, *Jawnogrzesznicza i Pan*, W Drodze, Poznań 2009; G. KĘDZIORA, *Podążając za Panem*, Warszawska Firma Wydawnicza, Warszawa 2010.

²⁷ J. SIEPSIAK, *Miedzy deszczem a rynną. Dylematy postaci biblijnych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

²⁸ T. GARBOL, *Otwórz się. Kilka refleksji o literaturze i chrześcijaństwie*, „Ethos” 29(2016), nr 3, s. 172.

²⁹ P. ŚPIEWAK, *Księga nad Księgami. Midrasze*, ZNAK, Kraków 2004; P. ŚPIEWAK, *Pięć ksiąg Tory. Komentarze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2012.

³⁰ E. ADAMIAK, *Kobiety w Biblii. Stary Testament*, ZNAK, Kraków 2006; E. ADAMIAK, *Kobiety w Biblii. Nowy Testament*, Biblioteka „Więzi”, Kraków 2010.

nieniom obecności tematyki sakralnej w literaturze³¹, prezentuje najpierw tryptyk Jana Grzegorzycy³², a następnie powieści sześciu innych autorów³³. Lubelska badaczka, podsumowując swe refleksje, dotyka problematyki duchowości, a więc relacji do Boga, która decyduje o kształcie jego odniesień do bliźniego: „We wszystkich utworach sprawa wiary księdza, typ prezentowanej przez niego postawy duchowej, także jego relacji z przełożonymi oraz ze zwykłymi ludźmi, tak wierzącymi jak niewierzącymi, są ukazywane jako ważne. Książd interesuje piszących, a można domniemywać, że czytelników, właśnie dlatego, że jest kapłanem: kimś odmiennym, sytuowanym – przynajmniej w założeniach – w większej bliskości sfery sakralnej niż przeciętny człowiek; ponoszący większą odpowiedzialność za własną relację z Bogiem oraz za przybliżanie tego, co niewidzialne, innym”³⁴. Słowa te z pewnością można także odnieść do książki dominikanina, autora krótkich opowiadań ukazujących codzienne życie zakonników (kapłanów), ich zmagania, wybory – nie tylko te dokonywane w świetle łaski³⁵.

Oprócz prozy o kapłanach jest też proza pisana przez kapłanów, której można również się przyglądać pod kątem przedstawionych w niej relacji do Boga, jak np. czytając zbiór opowiadań sercanina ks. Józefa Lacha *Mimo drzwi zamkniętych*³⁶. Kontynuowany jest nadal nurt „poezji kapłańskiej”³⁷,

³¹ M. OLDAKOWSKA-KUFLA, *Sacrum w literaturze po 1989 roku*, s. 5-8.

³² J. GRZEGORZYK, *Przypadki księdza Grosera: Adieu*, W Drodze, Poznań, 2003; *Trufle*, W Drodze, Poznań 2004; *Cudze pole*, Zysk i S-ka, W Drodze, Poznań 2007.

³³ Kazimierz Braun w *Dniu świadectwa* przedstawia kapłana, który zafascynowany jest postacią Jana Pawła II i jego kapłańską duchowością; Piotr Kobza w *Polskich rekolekcjach* zarysowuje sylwetkę pracownika watykańskiej kurii, który został biskupem ubogiej diecezji i przedstawia owocne zderzenie dwóch światów: tradycyjnej religijności mieszkańców wschodniej Polski oraz niekonwencjonalnych metod ewangelizacyjnych pasterza diecezji; Maciej Grabski, jako autor dwóch powieści: *Książd Rafał* oraz *Książd Rafał. Niespokojne czasy*, przedstawia proboszcza małej wiejskiej parafii, który stara się dbać nie tylko o życie duchowe swych parafian. Szczepan Twardoch w groteskowej powieści *Epifania wikarego Trzaski* analizuje proces księdza poddanego pokusie demonicznej. Mimo przyjętej poetyki groteski, temat wierności kapłańskiemu powołaniu jest traktowany z całą powagą; Marcin Wroński napisał kryminał *Officium secretum. Pies Pański*, którego bohater dr Marek Gliński, z zakonu dominikanów, jest genialnym detektywem, odznacza się specyficzną duchowością i plamami na życiorysie z młodych lat, które przebiegły za czasów PRL. Jarosław Naliwajko SJ w powieści *Zero* przedstawia problemy kapłana-zakonnika, który ze względu na nierozwiązanie problemów z domu rodzinnego przeżywa ciągle kryzys powołania. Por. M. OLDAKOWSKA-KUFLA, *Sacrum w literaturze po 1989 roku*, s. 7.

³⁴ M. OLDAKOWSKA-KUFLA, *Sacrum w literaturze po 1989 roku*, s. 7.

³⁵ K. POPLAWSKI OP, *Oczko. Miniatury (anty) klerykalne*, W Drodze, Poznań 2015.

³⁶ J. LACH, *Mimo drzwi zamkniętych*, Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon, Kraków 2014.

któremu patronował ks. Jan Twardowski. Jego wiersze, małe formy prozatorskie są świadectwem poszukiwania swej drogi duchowej nie tylko poprzez odwołania do św. Franciszka z Asyżu³⁸, lecz i do św. Teresy z Lisieux³⁹. Autorka nowej monografii o Janie Twardowskim ujęła duchowość „Jana od biedronki” w 10 kręgach tematycznych, wyznaczanych przez 10 rozdziałów książki: wrażliwość na świat przyrody i postrzeganie go w perspektywie wiary; ludzka cielesność jako rzeczywistość trudna, lecz wartościowa; świat ludzkich relacji i cierpienie samotności; doświadczenie bólu, który odsłania ludzką wrażliwość; kategoria dzieciństwa [także dziecięctwa Bożego]; miejsce kobiet w Kościele; chrześcijańska nadzieja w perspektywie Bożego Miłosierdzia; doświadczenie nocy wiary; świętość dni powszednich; służebność poezji⁴⁰. Wszystkie wymienione zagadnienia stanowią dla ks. Jana Twardowskiego przestrzeń spotkania z Bogiem, pogłębiania tej relacji, którą uznał za najważniejszą w swoim życiu.

Sądzę, że słowa Bożeny Chrzastowskiej można odnieść do literatury ukazującej znaczenie chrześcijańskiej duchowości: „Dzieło literackie «ocala i leczy duszę» [...]. Wspomaga człowieczeństwo, szuka dobra, budzi nadzieję, szuka Boga w relacjach między ludźmi – empatii, prawdy, poszanowania Innego”⁴¹.

3. NA ŚLADACH DUCHOWOŚCI W LITERATURZE. BÓG ODLEGŁY: ZAWIŁOŚCI I KOMPLIKACJE

Wśród autorów współczesnej literatury są tacy, którzy wątpią, błędzą i poszukują. Są utwory, w których poeta przemawia w imieniu tych, którzy konstatują, negują, profanują rzeczywistość sakralną⁴². Są utwory przedstawiające uczucie pustki, bezsensu, wskazujące na swoiste doświadczenie otchłani,

---

³⁷ Po 1989 roku publikują swe wiersze nadal: Janusz Artur Ihnatowicz, Janusz Adam Kobierski, Waclaw Oszejca, Janusz Opaliński, Jerzy Szymik, Alfred Wierzbicki.

³⁸ A. SULIKOWSKI, „*Serce czyste...*” *Świat poetycki ks. Jana Twardowskiego*, Gaudium, Lublin 2004.

³⁹ A. MAZAN-MAZURKIEWICZ, *Liryka ks. Jana Twardowskiego. Spotkanie ze św. Teresą z Lisieux*, Łódź 2014.

⁴⁰ Tamże, s. 28-278.

⁴¹ B. CHRZĄSTOWSKA, *Mówić „językiem aniołów”*, „Polonistyka” 2014, nr 7, s. 13.

⁴² Z. ZARĘBIANKA, *De(kon)strukcja sacrum?*, w: Z. ZARĘBIANKA, *Czytanie sacrum*, s. 107.

które odkrywa Boga przez Jego brak⁴³. Te fenomeny można zaobserwować na przykładzie tekstów lirycznych.

W bardzo bezpośredni sposób o swojej drodze od ateizmu, poprzez wewnętrzny przełom, aż do doświadczenia bliskiej zażyłości z Bogiem pisze Piotr Cieleśz. Jego utwory – zdaniem Wojciecha Kudyby – „wpisują się w długą tradycję «życiopisania» [...] z jego tekstów pisanych od połowy lat 80. aż do dziś wyłania się nie tyle portret epoki, ile obraz wewnętrznych doświadczeń – mieszczących się w ramach szeroko rozumianej duchowości”⁴⁴. Idąc za cytowanym badaczem, wybieram trzy fragmenty poetyckiego zapisu drogi duchowej poety:

moja babcia stiepanida szymonowna wierzy w boga
w dziadka i w swoich wnuków tak wierzy
że boję się jej powiedzieć „babuszka ja ateist”⁴⁵.

Wiersz ten, pisany w 1989 roku, oddaje prawdę o tym, jak siebie i swych bliskich postrzegał wówczas prawie trzydziestoletni poeta: silne więzi rodzinne, prostota wiary babci, szacunek dla jej przekonań religijnych, diametralnie różnych od jego postawy wobec Boga. Literackim świadectwem przełomu w postawie wobec Boga jest utwór, wydany w 2006 r., którego znaczący tytuł *Długo mnie u Ciebie nie było* sygnalizuje zmianę perspektywy spojrzenia na siebie i na Boga. To wyznanie podmiotu lirycznego można utożsamić z wyznaniem poety. Wojciech Kudyba, odnosząc się do tego wiersza, zwraca uwagę na jego charakter gawędy, podkreśla rozliczeniowy charakter utworu. Zatrzymuje się przy formie gramatycznej czasu przeszłego i wnioskuje, iż jest ona świadectwem dystansu czasowego oraz mentalnego⁴⁶. Z biegiem lat relacja poety z Bogiem się pogłębia, w wierszach pojawia się ton poufałości. Wzrasta jego żarliwość religijna i zawierzenie Bogu, w którym też dostrzega wielkiego sprzymierzeńca w walce z demonem:

Chwałę cię Jezu
codziennie
nawet wtedy kiedy przed snem
szatan szepcze mi do ucha

⁴³ P. NOWACZYŃSKI, *O badaniach nad literaturą religijną w KUL*, s. 17.

⁴⁴ W. KUDYBA, *Piotr Cieleśz. Nawrócony*, w: TENŻE, *Generacja źle obecna*, Sopot 2014, s. 84.

⁴⁵ Cyt. za: tamże, s. 85.

⁴⁶ Tamże, s. 88, 93.

„powieś się Pietrze
w łazience na kaloryferze powieś się
twoje życie jest pozbawione sensu”
i ja z ledwością odpycham od siebie
te straszliwe słowa⁴⁷.

Zdaniem Kudyby, jest to przykład demonizacji choroby (zespół depresyjno-urojeniowy), dlatego walka z chorobą jest dla poety walką z diabłem⁴⁸. Nie można jednak wykluczyć autentycznego zmagania z siłami ciemności⁴⁹.

Inny autor, doświadczający cierpienia, to Eugeniusz Tkacyszyn-Dycki. W jego wierszach pojawia się problem wiary, niewiary, grzechu, zniewolenia, ale i skruchy, wołania do Boga⁵⁰. Podmiot liryczny jego wierszy poszukuje Boga, doświadczając pustki relacji homoerotycznych i bólu choroby – schizofrenii (*Nenia i inne wiersze* ks. I „III”), jak można odczytać fragment wiersza *Szpital św. Klary* (*Nenia i inne wiersze*, ks. II, „LXXV”)

w rzeczach czystych niechaj będzie Twój dom
A w rzeczach nieczystych moje umieranie
[...]
tak wielkie w nieczystości moje umieranie
że gdybym miał z martwych powstać
To tylko przez człowieczy brud⁵¹.

Metafory homoseksualizmu, pojmowanego jako choroba i ślady męskich relacji erotycznych widzianych jako grzech a nawet zbrodnia, są rozsiane w poezji Dyckiego. To trudne doświadczenie jest jednak wołaniem o ocalenie, staje się okazją, by stanąć przed Bogiem pełnym miłosierdzia:

⁴⁷ P. CIELESZ, *chwałę* [sic!] *Cię Jezu*; cyt. za: tamże, s. 92-93.

⁴⁸ W. KUDYBA, *Piotr Cielesz. Nawrócony*, s. 91, 94.

⁴⁹ Otwarcie człowieka na działanie demona może być powodem choroby psychicznej. Przykładem jest nastolatek, który na skutek słuchania muzyki satanistycznej zachorował na schizofrenię. Dziękuję za tę uwagę ks. Edmundowi Szaniawskiemu MIC, który przez 11 lat pełnił posługę egzorcysty.

⁵⁰ J. PACZEŚNIAK, *Ta ciemność teraz i ta ciemność po tem* [sic!] (*czyli o rzeczach nie do pogodzenia*” w *poezji Eugeniusza Tkacyszyna-Dyckiego*), w: „jesień już Panie a ja nie mam domu”. *Eugeniusz Tkacyszyn-Dycki i krytycy*, red. G. Jankowicz, Stowarzyszenie na Rzecz Kultury Krakowa, Kraków 2001, s. 39-41.

⁵¹ E. TKACZYSZYN-DYCKI, *Szpital św. Klary* (*Nenia i inne wiersze*, ks. II, „LXXV”); cyt. za: J. PACZEŚNIAK, *Ta ciemność teraz i ta ciemność po tem* [sic!] (*czyli o rzeczach nie do pogodzenia*” w *poezji Eugeniusza Tkacyszyna-Dyckiego*), s. 40.

niech będzie pochwalony Jezus Chrystus który cierpi
 bluźnierców a nie zsyła na nich śmierci⁵².

Lecz wizerunek Boga nie jest tak jednoznaczny, o czym przekonuje Wiesław Felski, przywołując fragmenty utworów, które mogłyby być odczytane jako bluźniercze. Oto jeden z nich:

Panie ja nie odbiegłem
 ja nie porzuciłem Tego domu
 We mnie tylko wilk Dobry Pasterzu wbił swoje zęby⁵³.

Można tu dostrzec niewyrażoną wprost skargę, że Dobry Pasterz nie zapewnił bezpieczeństwa człowiekowi, który nie oddalił się od Niego, można odczytać ton pretensji czy oskarżenia. Ale można też – jak proponuje Wiesław Felski, przyjmując wnioski Zofii Zarebianki – uznać, że ferowanie tego typu „wyroków o bluźnierczym charakterze utworów jest zbyt pochopne. Poezja tego pokolenia potrzebuje jeszcze swoich kryteriów i swojego własnego warsztatu metodologicznego”⁵⁴.

*

Ten nowy warsztat jeszcze czeka na opracowanie. Kryteria służące badaniu przejawów duchowości – na bliższe określenie. Działania są tym bardziej potrzebne, gdyż – jak pisze Bożena Chrzastowska – „W środowisku uczonych istnieje coś na kształt «politycznej poprawności» – zgoda na nieuchronność postępującej niewiary, na przemilczenie religijności w kulturze, która jest często interpretowana jako przejaw konserwatyzmu”⁵⁵. A tymczasem – jak sądzę – dalsze poszukiwanie śladów duchowości chrześcijańskiej w literaturze może okazać się bardzo przydatne dla zachowania ciągłości kulturowej. Może

⁵² Tamże, s. 41.

⁵³ E. TKACZYSZYN-DYCKI, *Panie ja nie odbiegłem*; cyt. za: W. FELSKI, *Wybrane aspekty liryki religijnej w twórczości poetów debiutujących po 1989 roku*, w: *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989-2009*, t. II, red. Z. Anders, J. Pasternski, Rzeszów 2010, s. 155.

⁵⁴ W. FELSKI, *Wybrane aspekty liryki religijnej w twórczości poetów debiutujących po 1989 roku*, s. 166-167. Autor powołuje się na pracę: Z. ZARĘBIANKA, *De (kon)strukcja sacrum?*, s. 109.

⁵⁵ B. CHRZĄSTOWSKA, *Mówić „językiem aniołów”*, „Polonistyka” 2014, nr 7, s. 9. Autorka w przypisie dodaje: „Bywa i tak, że niezależnie od światopoglądu, badacz wyposażony w wiedzę religioznawczą, biblijną i konteksty filozoficzne, interpretuje literaturę wbrew wyrażonej wyżej „(nie)poprawności”, przypis nr 2, s. 14.

przeciwstawić się tendencjom do ulegania modzie na propagowanie duchowości związanej z nurtem New Age, duchowości, w której to człowiek zajmuje miejsce Boga. Być może też okaże się, że w dobie komercjalizacji kultury i lansowania tendencji lewicowo-liberalnych, literatura staje się „krzywym zwierciadłem”, o czym już Stendhal nie napisał... Warto zbadać, na jaką duchowość wskazuje wzrastająca popularność literatury *fantasy* i obecność realizmu magicznego. Wówczas być może literatura odsłoni, czym karmi się człowiek, który zagubił Boga lub Jego imię pisze małą literą. Ukaże to, czym zapełnia tak powstałą pustkę, tworząc „sacrum bez Boga?”. Sądzę, że warto podjąć te (i podobne) problemy badawcze w poszukiwaniu prawdy o kondycji człowieka początku naszego stulecia.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMIAK E., Kobiety w Biblii. Nowy Testament, Biblioteka „Więzi”, Kraków 2010.
- ADAMIAK E., Kobiety w Biblii. Stary Testament, ZNAK, Kraków 2006.
- ANDERS Z., Mitologie Adama Ziemianina, w: Inna literatura? Dwudziestolecie 1989 – 2009, cz. II, red. Z. Anders, J. Pasterski, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 59-70.
- BARAN M., Poetycka kategoria czasu w poezji Adama Ziemianina, w: Inna literatura?, cz. II. Dwudziestolecie 1989-2009, red. A. Anders, J. Pasterski, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010, s. 71-86.
- BŁOŃSKI J., „Rok 1989 jest równie ważny co 1918...”. Ankieta „NaGłosu” Koniec lat osiemdziesiątych, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 60-61.
- BRAUN K., Dzień świadectwa, Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 2005.
- BURKOT S., Literatura polska w latach 1986-1995, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1997.
- CHMIELEWSKI M., Duchowość, w: Leksykon duchowości katolickiej, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 226-232.
- CHRZĄSTOWSKA B., Mówić „językiem aniołów”, „Polonistyka” 2014, nr 7, s. 9-14.
- CREMASCHI L., Duchowość, w: Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei, Jedność, Kielce 2000, s. 181.
- CZAPLIŃSKI P., ŚLIWIŃSKI P., Literatura polska 1976-1999. Przewodnik po prozie i poezji, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2000.
- DYBCIAK K., Semantyka ojczyzny i narodu w poezji Karola Wojtyły – Droga w trzecim tysiącleciu, w: TENŻE, Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2005, s. 218-229.
- FAUSTYNA KOWALSKA, Dzienniczek. Miłosierdzie w duszy mojej, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2003.

- FELSKI W., Wybrane aspekty liryki religijnej w twórczości poetów debiutujących po 1989 roku, w: *Inna literatura? Dwudziestolecie 1989-2009*, t. II, red. Z. Anders, J. Pasterski, Rzeszów 2010, s. 155-167.
- GARBOL T., Otwórz się. Kilka refleksji o literaturze i chrześcijaństwie, „Ethos” 29(2016), nr 3, s. 161-174.
- GOGOLA J.W., *Teologia komunii z Bogiem*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2001.
- GRABSKI M., *Ksiądz Rafał. niespokojne czasy*, ZNAK, Kraków 2011.
- GRUPIŃSKI R., KIEC I., *Niebawem spadnie błoto, czyli kilka uwag o literaturze nieprzyjemnej*, Wydawnictwo Obserwator, Poznań 1997.
- GRZEGORCZYK J., *Nowe przypadki księdza Grosera: Trufle*, W Drodze, Poznań 2004.
- GRZEGORCZYK J., *Przypadki księdza Grosera: Cudze pole*, W Drodze, Poznań 2007.
- GRZEGORCZYK J., *Przypadki księdza Grosera: Adieu*, W Drodze, Poznań 2003.
- HECK D., *Bez znaku, bez śladu, bez pamięci. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- IGNACY LOYOLA, *Ćwiczenia duchowne*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2002.
- JASTRZĘBSKI J., „Literatura weszła w stan przewlekłego kryzysu...”. Ankieta „NaGłosu”. Koniec lat osiemdziesiątych, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 62-66.
- KĘDZIORA G., *Podążając za Panem*, Warszawska Firma Wydawnicza, Warszawa 2010.
- KOBZA P., *Polskie rekolekcje*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- KUDYBA W., *Piotr Cieslez. Nawrócony*, w: *TENŻE, Generacja źle obecna*, Sopot 2014, s. 83-95.
- KUDYBA W., *Sacrum i duchowość w polskich badaniach literackich* „Religious and Sacred Poety: An International Quarterly of Religion. Culture and Education”, 2013, nr 1, s. 59-77.
- LACH J., *Mimo drzwi zamkniętych*, Wydawnictwo Księża Sercanów Dehon, Kraków 2014.
- MAZAN-MAZURKIEWICZ A., *Liryka ks. Jana Twardowskiego. Spotkanie ze św. Teresą z Lisieux*, Łódź 2014.
- NALIWAJKO J., *Zero*, Wydawnictwo Novae Res, Gdynia 2013.
- NOWACZYŃSKI P., *O badaniach nad literaturą religijną w KUL*, w: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, oprac. J. Gotfryd, E. Kołtunowska, M. Kunowska-Porębna, P. Nowaczyński, RW KUL, Lublin 1996, s. 7-21.
- OŁDAKOWSKA-KUFLOWA M., *Sacrum w literaturze po 1989 roku*, „Polonistyka” 2014, nr 7, s. 5-8.
- POPEŁAWSKI K., *OP, Oczko. Miniatury (anty) klerykalne*, W Drodze, Poznań 2015. Redakcja [„NaGłosu”], Ankieta „NaGłosu” Koniec lat osiemdziesiątych, „NaGłos” 1990, nr 1, s. 59.
- SIEPSIAK J., *Między deszczem a rynną. Dylematy postaci biblijnych*, Wydawnictwo WAM, Kraków, 2010.
- SULIKOWSKI A., „Serce czyste...” Świat poetycki ks. Jana Twardowskiego, Gaudium, Lublin 2004.

- ŚPIEWAK P., Pięć ksiąg Tory. Komentarze, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- ŚPIEWAK P. Księga nad Księgami. Midrasze, ZNAK, Kraków, 2004.
- TURCZYŃSKI A, Jawnogrzesznica i Pan, W Drodze, Poznań 2009.
- TWARDOCH S., Epifania wikarego Trzaski, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2007.
- TOMASZEWSKA W., CR, Bóg stworzenia i Bóg zmartwychwstania. Modalność doświadczenia Boga w powieści Doroty Terakowskiej *Poczwarka*, w: Sacrum na nowo poszukiwane. O literaturze polskiej po 1989 roku, red. M. Ołdakowska-Kufłowa, L. Gienza, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 215-236.
- WITEK S., Teologia życia duchowego, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1986.
- WRÓŃSKI M., *Officium secretum*. Pies Pański, WAB, Warszawa 2010.
- ZARĘBIANKA Z., Rzeczywistość i duch(owość) w nowej poezji na przykładzie twórczości pokolenia „bruLionu”, w: Z. ZARĘBIANKA, Czytanie sacrum, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Instytut Wydawniczy „Maximum”, Kraków–Rzym 2008, s. 88-98.
- ZARĘBIANKA Z., De(kon)strukcja sacrum? Strategie wobec sacrum w twórczości poetyckiej po roku 1989. Rekonesans, w: Z. ZARĘBIANKA, Czytanie sacrum, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich. Instytut Wydawniczy „Maximum”, Kraków–Rzym 2008, s. 99-109.

ZNAKI DUCHOWOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ WE WSPÓŁCZESNEJ LITERATURZE POLSKIEJ

S t r e s z c z e n i e

Artykuł pt. *Znaki duchowości chrześcijańskiej we współczesnej literaturze polskiej* poszukuje odpowiedzi na pytania: Czy literatura może obejść się bez duchowości? czy duchowość ma w naszej literaturze kształt chrześcijański? W tym celu artykuł przedstawia rozumienie terminu „duchowość” w naukach teologicznych oraz zwraca uwagę na potrzebę wypracowania znaczenia tego terminu w naukach humanistycznych. Przekonuje, że może się ono dokonać w dialogu z teologią duchowości. Przedstawione analizy tekstów literackich są próbą scharakteryzowania niektórych odwołań do duchowości chrześcijańskiej, jakie istnieją w literaturze polskiej.

Słowa kluczowe: duchowość; duchowość chrześcijańska; literatura po 1989 roku; sacrum; relacja do Boga; teologia duchowości.